

İkinci Meşrutiyet'te Bir Alman Müderris: Friedrich Hoffmann'ın Türkiye'de Hukuk ve İktisat Öğretimi Üzerine Düşünceleri

Muhammed Fazıl Baş¹
Yıldız Teknik Üniversitesi

Öz

Alman Tarihçi Okul geleneğine bağlı bir Alman iktisatçı olan Friedrich Hoffmann 1915-1918 yılları arasında Darülfünunda yaptığı çalışmalarla ve yayımladığı makalelerle Alman iktisadi anlayışının Osmanlı entelektüellerine tanıtılmasına katkıda bulunmuştur. İstanbul'da yaşadığı dönemdeki çalışmalarının yanı sıra, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Almanya'ya döndükten sonra burada Türkiye'deki hukuk ve iktisat eğitimi üzerine önemli bir makale yayımlamıştır. Hoffmann bu makalesinde öncelikle Türk eğitim sisteminin modernleşmesine dair görüşlerini ortaya koymuştur. Buna göre Türk eğitim sistemindeki temel problem teori ile pratik arasındaki uyumsuzluktur. Hoffmann ayrıca farklı dönemlerdeki hukuk müfredatına dair verdiği bilgilerle de 20. yüzyılın başındaki Türk eğitim sistemi ile ilgili yeni bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Friedrich Hoffmann • Türkiye'de yükseköğretim • Hukuk eğitimi • İktisat eğitimi • Türk-Alman eğitim ilişkileri • İstanbul Darülfünunu

¹ Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, Davutpaşa Kampüsü, Davutpaşa Cad. Esenler 34210 İstanbul. Eposta: fazilbas@gmail.com

Türkiye’de eğitim her zaman modernleşmenin kalbi hükmünde olmuştur. Modernleşmeye dair ilk atılımlar ilk önce eğitim alanında yapılmıştır. Bu atılımlar çerçevesinde gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde birçok yabancı eğitimci Türkiye’deki eğitim kurumlarında görev almışlardır. Bugünden geriye eğitim tarihimize dair çeşitli gözlemler ve tahliller bulunmakla beraber Türkiye’ye gelen yabancı eğitimcilerin hem eğitimin mevcut düzenine ve Türk toplumuna hem de modernleşme süreçlerine dair gözlemleri bize farklı bakış açıları sunmaktadır. Üstelik bu bakış açılarının söz konusu eğitimcilerin mensubu oldukları milliyete göre değişiklik gösterdiği de unutulmamalıdır. Farklı toplumların kendilerine özgü kurumsal gelenekleri bu toplumlardan gelen eğitimcilerin eğitim kurumlarımız üzerinde gerçekleştirmek istedikleri reformlara göre farklı etkiler bırakabilmektedir. Üstelik modernleşme hamlelerinin uluslararası siyasette Osmanlı ve Türkiye’nin bulunmak istediği yere göre değişkenlik gösterdiği de söylenebilir. 1915-1918 yılları arasında Darülfünunda görev alan Alman profesör Friedrich Hoffmann’ın bu makalede ele alınacak olan eğitim tarihimize dair görüşleri de bu çizdiğimiz tablo için iyi bir örnek sunmaktadır.

Türkiye’de üniversite kurumunun teşekkülünde bilindiğini üzere iki farklı dönemde Alman etkisi bilhassa söz konusu olmuştur. Bunların ilki 1915-1918 yıllarında İttihat ve Terakki Hükümetinin altında Osmanlı Devleti ile Alman İmparatorluğu arasında yaşanan bir yakınlaşmanın sonucudur. Üniversite eğitimini düzenlemeye dair bu ilk temas çeşitli sebeplerin yanı sıra Birinci Dünya Savaşı’ndan Almanya ve Osmanlı Devleti’nin mağlup ayrılmaları sebebiyle de akim kalmıştır. 1933’teki ikinci ilişki ise ilki kadar planlı olarak gerçekleştirilmemiş olmakla beraber etkisi itibarıyla çok daha derin ve kapsamlıdır. 1933’te Hitler’in iktidara gelmesi sebebiyle vatanlarından ayrılmak zorunda kalan Hitler muhalifi ya da Yahudi profesörler Türkiye’de aynı yılda gerçekleştirilmek istenen üniversite reformunu fırsat bilerek ülkemize sığınmışlardır. Şüphesiz Türkiye’de üniversite reformu sürecinde bu fırsattan sonuna kadar faydalanmıştır.

İlkinde göre daha fazla ve ayrıntılı şekilde çalışıldığı söylenebilecek olan ve 1933 yılında başlayan bu ikinci temas yanında 1915–1918 arasında gerçekleşen reform sürecini de artık az çalışılmış bir alan olarak görmek pek mümkün değildir. Yapılan çalışmaların niceliği itibarıyla ilkiyle kıyaslanamasa da özellikle iki eser söz konusu döneme dair birçok ayrıntıyı önümüze sermiştir. Mustafa Gencer’in *Jöntürk Romantizmi ve “Alman Ruhı”* (2003) başlıklı kitabı meseleyi geniş bir çerçevede alarak 1908-1918 yılları arasındaki Türk-Alman kültür ilişkilerini incelemektedir. Gencer bu ilişkiler çerçevesinde şekillenen üniversite reformu çabasının arkasındaki süreci Almanya’daki arşiv kaynaklarına başvurarak ele alır. Bunun yanında daha ayrıntılı ve üniversiteye odaklı bir çalışma ise Emre Dölen’den gelmiştir. Dölen önce 5 ciltlik *Türkiye Üniversite Tarihi* (2010) başlıklı eserinde bu ilk reform süreci üzerinde de durmuştur. Bu eserden ayrı (ya da buna ek) olarak da İstanbul *Darülfünunu’nda Alman Müderrisler 1915-1918* (2014) başlıklı hacimli eserinde döneme dair birçok ayrıntıyı ortaya çıkarmıştır.

Kurumsal ilişkiler, yazışmalar, ders müfredatları, yayınlar gibi noktalarda ayrıntılı döküm sunan bu eserlere rağmen düşünsel etkileşim alanında yine de döneme dair çeşitli boşluklar ya da cevaplanmayı bekleyen sorular mevcuttur. Bu boşluk ve belirsizliklerin eğitimin modernleşmesi içinde karşımıza çıkan süreksizlerin bir sonucu olduğu söylenebilir. Darülfünun 1863 yılından itibaren çeşitli zamanlarda inşa edilmeye çalışılmışsa da 1900'lere kadar bunda muvaffak olunamamıştır. Darülfünunun bu tarihe kadar bütün halde ortaya çıkmamasının ardında maddi yetersizlikler başta olmak üzere çeşitli sebepler bulunmaktadır, fakat bütün bunların temelinde yatan asıl sebebin kesin bir irade ortaya konulamaması olduğu anlaşılmaktadır. İşin gerçeği bu tarihe kadar Darülfünun haricinde çeşitli okullar devletin pratik ihtiyaçlarını (memurların eğitimi ve yetiştirilmesi gibi) karşılamak üzere mevcut durumdadır. Fakat eğitim alanında modernleşme sürecine metodolojik ve epistemolojik bir temel sağlayacak ve daha sonrasında bunun verimlerini toplayacak bir sistem söz konusu değildir. 1912 sonrasında İstanbul Darülfünununun bu sefer kesin bir irade ile yeniden canlandırılması sürecinde bile kısmen bu sistemsizliğin etkisini sürdürdüğü gözlemlenmektedir.

İktisatçı Bir Alman Müderris: Friedrich Hoffmann

Bu noktada 1915–1918 arasında gelen Alman müderrisler arasında yer alan Friedrich Hoffmann'ın bize bir bakış açısı sunabileceği düşünülebilir. Hoffmann Darülfünuna gelen Alman müderrisler arasındaki tek iktisatçıdır.² Hoffmann 13 Kasım 1880 tarihinde Almanya'nın kuzeyinde Baltık Denizi kıyısındaki Kiel şehrinde dünyaya gelmiştir.³ Bugün Schleswig-Holstein eyaletinin başkenti olan Kiel fiyord kıyılarında kurulmuş bir şehir olarak uzun yıllar deniz ticaretinde önemli bir liman olmuştur. Hoffmann hayatı boyunca hem Kiel ve Schleswig-Holstein tarihi ile yakından ilgilenmiş hem de bir iktisatçı olarak deniz ticareti üzerine çalışmıştır.

Biyografisinin küçük ayrıntılarına hâkim olamadığımız Hoffmann, Kiel ve Berlin üniversitelerinde okuduktan sonra 1907 yılında doktorasını tamamlamıştır. Doktora çalışması aynı yıl *Kritische Dogmengeschichte der Geldwerttheorien* (Değişim Değeri Teorilerinin Eleştirel Tarihi) başlığı altında yayımlanmıştır. Hoffmann kitabın başında bu çalışmanın aslının 1904 yılındaki bir taslağa dayandığını belirtmekte, kitabın son halinin ise 1907 yılında Kiel Üniversitesi'ne Doktora çalışması olarak sunulduğunu eklemektedir. Hoffmann'ın kitabı, yine kendisinin özellikle belirttiği üzere sadece madeni paraları esas alan değişim (satın alma) değer teorileri üzerine yapılmış bir çalışmadır ve 14.-15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar konu ile ilgili Avrupa'da ortaya konan teorileri incelemektedir. Hoffmann "Sunuş" (*Vorbemerkungen*) bölümünde kendisinin burada özgün bir düşünce ortaya koymadığını fakat Erwin Nasse,

2 Yine iktisatçı bir kökene sahip olan Anton Fleck ise aslında maliyecidir ve Darülfünun'da verdiği dersler ile yazdığı eserler bu alanla sınırlıdır.

3 Hoffmann'ın biyografisi için bakılan kaynaklar şunlardır: Klause (1964, s. 9–10), Lütke (1929, s. 962–963), Volbehr ve Weyl (1934, s. 61–62), Killy ve Vierhaus (1997, s. 117).

Wilhelm Lexis, Eugen von Philippovich ve Karl Helfferich gibi iktisatçıların değer problemine en doğru yaklaşımı sergilediklerini belirtmektedir. Hoffmann'ın andığı bu dört isimden ilk üçü Alman tarihçi iktisat geleneği içinde isimleri sıkça geçen iktisatçıları arasındadır. Hoffmann'a dair biyografik kaynaklarda hangi Alman profesörlerden ders aldığı gibi bilgiler yer almamakla beraber eserine referans olarak saydığı bu isimler onun düşüncesini anlamak adına ipuçları sunmaktadır. Bu çalışma Hoffmann'ın kitap olarak yayımladığı tek eserdir. Bunun haricinde az sayıda makalesi ve konuşma metni bulunmaktadır. Hoffmann'ın yayına yönelik çalışmalarının nispeten az olduğu, daha çok üniversite hocalığı yaptığı ve belli kurumlarda çeşitli görevler yürüttüğü görülmektedir.

Hoffmann 1909 yılında yine Kiel Üniversitesi'nde doçentlik tezini (*Habilitationschrift*) tamamlayıp *Privatdozent* unvanıyla ders vermeye başlar. 1911 yılından itibaren ise aynı zamanda Prusya Kültür Bakanlığı'nda çalışır. 1913 yılında Felsefe Fakültesinden ayrılarak Hukuk ve Siyasal Bilimler Fakültesine girer, 1914 yılı başında ise profesör olur. Aynı yıl Deniz Trafığı ve Dünya Ticareti Enstitüsünde vekâleten müdürlük görevini üstlenir. 1915 yılının Nisan ayında ise Hannover Teknik Yüksekokulunda hocalığa başlar. Fakat Hoffmann Hannover'de uzun durmayacak ve 1915 yılının Ekim ayında İstanbul'a gelecektir.

Almanya ile yapılan anlaşma sonucunda İstanbul Darülfünununda 18 Alman müderris görevlendirilmiştir. Bunların sayısı 1916 ve 1917'de eklenenlerle birlikte 21'e çıkmıştır. Bu 21 müderrisin altısı Fen Fakültesi'nde, 11'i Edebiyat Fakültesinde ve dördü de Hukuk Fakültesinde görevlendirilmiştir. Hoffmann 1915 yılının Kasım ayında Türkiye'ye gelen ikinci grup arasında yer almış ve bütün diğer Alman müderrisler gibi onunla da 1 Teşrinisani 1331 [14 Kasım 1915] tarihi itibarıyla beş yıl altı aylık bir sözleşme imzalanmıştır (Dölen, 2014, s. 79), Tabii 1918'de Birinci Dünya Savaşı'ndan Almanya ve Osmanlı'nın mağlup ayrılması ve İstanbul'un işgal edilmesi sebebiyle Alman müderrisler İstanbul'dan ayrılmak durumunda kalmış ve bu sözleşme de sonuna kadar işletilememiştir.

1914 yılında Almanya'da profesör unvanı alan Hoffmann yine unvanına bakılmaksızın bütün diğer Almanlar gibi müderris sıfatıyla ders vermeye başlamış ve derslerinde yardımcı olması için kendisine İktisad-ı Zirai Müderris Muavini Mehmed Emin Bey tercüman olarak tayin edilmiştir. Mehmet Ali Aynî'nin belirttiğine göre Hoffmann Darülfünununda İktisad-ı İçtimai ve Zirai dersini vermiştir (2007, s. 41). Fındıkoğlu ise Hoffmann'ın verdiği dersleri İktisad-ı İçtimai, İktisad-ı Zirai ve Tarih-i Mesalik-i İktisadiye⁴ olarak sayar (1946, s. 54). Sözleşme gereği Alman müderrislerin ertesi yıl Türkçe ders vermesi beklenirken Hoffmann

4 Fındıkoğlu burada üç ders saysa da aslında İktisad-ı İçtimai ve İktisad-ı Zirainin tıpkı Aynî'nin andığı gibi İktisad-ı İçtimai ve Zirai olarak tek ders olduğu, hem Fındıkoğlu'nun bir önceki sayfada verdiği ders listesinden hem de Hoffmann'dan sonra söz konusu dersin Hoffmann'ın asistanı Mehmet Emin Bey'e verildiğini belirttiği dipnotundan anlaşılmaktadır. Aynı dipnotta Tarih-i Mesalik-i İktisadiye dersinin ise Münir Bey'e bırakıldığı söylenmektedir.

buna muvaffak olan Almanlar arasında yer almamıştır.⁵ Dölen'in işaret ettiği üzere Hoffmann'ın özellikle Milli İktisat politikaları konusunda İttihat ve Terakki hükümetine danışmanlık görevinde bulunmuş olması da muhtemeldir (Dölen, 2014, s. 289).

Hoffmann'ın İstanbul sonrası Almanya'daki hayatı da yine çeşitli üniversite ve kurumlarda aldığı görevler çerçevesinde sürmüştür. 1918'de Kiel'de İktisadi Siyasi Bilimler (*wirtschaftliche Staatswissenschaften*) profesörü olarak çalışmaya başlayan Hoffmann, aynı zamanda yine Deniz Trafığı ve Dünya Ticareti Enstitüsünde görev alır. Daha sonradan sırasıyla Rostock, Münster ve Greifswald üniversitelerinde kısa süreli olmak üzere çeşitli defalar çalışır, 1935'te Münster'de İktisadi ve Sosyal Bilimler Enstitüsünün başına geçer.⁶ 1941 yılında tekrar Kiel Üniversitesi'ne döner ve

5 Hukuk Fakültesi içinde görev alan Hoffmann aslına bakılırsa ayrı bir İktisat bölümüne müderris olarak gelmemiştir. II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden yıllarda Hukuk Fakültesinin ders programının yeniden oluşturulması gündeme geldiğinde çeşitli tartışmalar ortaya çıkmış, dönemin Maarif Nazırı Emrullah Efendi Mekteb-i Hukuktaki şubeleri tümüyle kaldırma yönünde hareket etmiştir. Hukuk Fakültesindeki şube ve derslerde yıllara göre farklılıklar yaşandığı ve Alman hocalar geldikten sonra da yeni bir hal aldığı anlaşılmaktadır. Hoffmann'ın ileride ele alacağımız hukuk ve iktisat eğitimi üzerine makalesinde, Hukuk Fakültesinin o dönemki ders programına dair de bilgi almak mümkündür.

6 Dikkat çekici bir nokta, Hoffmann'ın 1933 yılında Almanya'da iktidarı ele geçiren Hitler rejimi ile herhangi bir problem yaşamadan çalışma hayatına devam etmesidir. Şüphesiz bu durum Hoffmann'ın Nazi rejimi ile siyasi anlamda bir bağı olduğu anlamına gelmemektedir. Öte yandan Hoffmann'ın siyasi olarak Alman devleti ile özdeşleşen bir karakter sergilediği söylenebilir. Hoffmann, 23 Ekim 1914'te Alman akademisyenlerin Birinci Dünya Savaşı'nda savaşan Alman ordusuna destek vermek için yayımladıkları bildirisinin altına imza atmıştır. Bildiri kabaca, akademi, ordu ve milletin bir bütün olduğunu savunmakta, ordunun bilimin gelişmesine ve milletin varlığını korumasına yardımcı olduğunu söylemekte ve sadece Almanya'nın değil Avrupa kültürünün kaderinin de Alman militarizminin elinde olduğunu belirtmektedir (bkz. Dölen, 2014, s. 77-78). Birinci Dünya Savaşı ve Weimar Cumhuriyeti dönemlerinde, savaş karşıtı görüşlerinden dolayı özellikle komünistlere yöneltilen "Bizi arkamızdan vurdular," suçlamaları düşünüldüğünde, Alman militarizminin sosyal, siyasal ve kültürel anlamının vurgulanması daha anlamlı durmaktadır. Yani Alman militarizmi üzerine yapılan vurgu aynı zamanda Almanya içindeki bir siyasi kavgaya da, Alman devleti ile özdeşleşme anlamında, taraf olmak anlamına gelmektedir. Üstelik Alman militarizmi üzerindeki tartışmaların 19. yüzyılın sonundan itibaren ortaya çıktığını ayrıca kenara not etmek gerekmektedir. Bu tartışmalarda güçlü bir Alman ordusunun (özellikle donanmasının) Almanya'nın içindeki sosyal barışı sağlayacağına dair bir inanç dile getirilmiştir.

Hoffmann'ın 1933 yılının Ocak ayında, yani Hitler'in iktidarı mutlak olarak ele geçirmesinden bir buçuk ay önce yaptığı bir konuşma ise onun sosyal-siyasal duruşuna dair daha net ipuçları vermektedir. Hoffmann söz konusu konuşmasında sağ ve sol radikalizmlerden söz ederken, tek taraflı radikalizmlerin Almanya'ya bir kurtuluş reçetesi sunamayacağını vurgular ve "birlikçi devrimci" bir anlayışı öne çıkarır. Daha çok 1900'ların başından itibaren faaliyette olan gençlik organizasyonları üzerinden geliştirdiği düşüncesinde, halk ve devlet bütünlüğünü öne çıkarır, toplumun bütün kesimlerinin işçi, köylü ya da işveren olarak ayrılmadan bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiğini söyler (Hoffmann, 1933). Çok kritik dönemde yapılan bu konuşma, parti siyasetinden uzakta daha üst bir siyasi duruşu önerir. Metinden Hoffmann'ın Nasyonal Sosyalizm ile bir bağı olmadığı görülse de, düşüncelerinin nihayetinde daha çok sağ radikal siyaset için kullanışlı olduğu yorumu yapılabilir.

Hoffmann'ın siyasi görüşleri, onun Alman devleti ve toplumu ile olan içsel bağına göre bilemek adına önemlidir. Bir yandan İstanbul'a gelen Alman profesörlerin sadece Osmanlı Devleti'ne yardım etmek değil aynı zamanda Almanya'nın çıkarlarına hizmet etmek adına da burada bulduklarını akılda tutmak gerekmektedir. Dönemin Maarif Nezaretinde Almanlar adına müşavirlik görevini yürüten Franz Schmidt zaten bu durumu belirtmektedir (bkz. Turan, 1998). Meseleye eğitim noktasından bakıldığında ise, Hoffmann'ın milli bağlılığı ile onun bilimsel duruşu arasında yakın bir ilişki olduğunu da söylemek gerekir. Genel olarak bakıldığında Alman tarihçi anlayışının bir yanı sıra Alman toplumunu var kılabilmek, onun varlığını iktisadi, sosyal ve siyasi yönlerden tespit ve tahkim edebilmek şevkiyle ortaya çıktığı yorumu yapılabilir. Nitekim 1918'de Alman İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasının tarihçi anlayışın entelektüel otoritesi üzerinde de olumsuz etkileri olmuştur. Güçlü devlet yapısının sarsılması, kendi varlığını o yapının içinde inşa eden bilim anlayışına da yansımıştır. Tabii devlet varlığı ile bilim arasındaki bu dolaylı ilişki, Alman akademisyenlerin objektif bir bilim geliştirmeye çalıştıkları gerçeğini değiştirmez. Alman entelektüellerini tam olarak anlayabilmek için onların bilim anlayışının ardındaki nesnel koşulları tam olarak oturtabilmek gerekmektedir. Nitekim 1933 yılında Türkiye'ye gelen Gerhard Kessler'in entelektüel ve siyasi karakterine bakıldığında da benzer yönler saptanabilir. Kessler siyasi olarak Hoffmann kadar Nazi rejimine karşı tarafsız kalamamış ve ülkeden ayrılmak zorunda kalmış olsa da, o da esasında hem toplumuna olan sadakati ve radikal siyasetler arasında üçüncü bir yolu tercih etmesiyle hem de Alman tarihçi anlayışına sıkı sıkıya bağlı olmasıyla, 18. yüzyılın sonu itibarıyla şekillenen tipik Alman entelektüel karakterini önümüze serer. 1915 ve 1933 yıllarında ülkemize gelen iki Alman iktisatçı arasında, geliş koşulları ne kadar farklı olsa bile bir süreklilik olmasa da paralellik olduğu söylenebilir. Kaderin bir cilvesi olarak, Kessler Hoffmann'dan üç yaş küçük olmakla beraber ikisi de aynı yıl içinde ölecektir (Kessler için bkz. Baş, 2015).

1947’de buradan emekliye ayrılır. Son yıllarında Kiel ve Schleswig-Holstein üzerine çalışmalar yürüten Hoffmann 17 Eylül 1963 tarihinde 83 yaşında doğduğu şehir olan Kiel’de hayata gözlerini kapamıştır.

Hoffmann İstanbul’da bulunduğu yıllar içinde dört makale yayımlamıştır. Bunlardan “Beynelmilel Münasebet-i İktisadiye”, “İlm-i İktisad ve İktisad-ı Milli” ve “Muvazene-i Ticaret ve Muvazene-i Hesabât” başlıklı üçü *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*’nda, “Almanya’da İktisat Cemiyetleri Teşkilatı” başlıklı biri ise iki bölüm halinde *İktisadiyat Mecmuası*’nda çıkmıştır.⁷ Hoffmann’ın özellikle *İktisadiyat Mecmuası*’nda yer alması anlamlıdır, zira bu dergi dönem içinde Milli İktisat politikasının tanıtılması için İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yardımlarıyla Tekin Alp ve Celâl Sahir tarafından yayımlanmaktadır. Hoffmann’ın makaleleri arasından özellikle ikisi Alman iktisadi anlayışı ve ilişkilerinin Osmanlı entelektüellerine tanıtılması açısından önemli görünmektedir. “İlm-i İktisad ve İktisad-ı Milli” (1332/1916b) başlıklı makale tam anlamıyla bir iktisada giriş dersi hüviyetindedir. Hoffmann makalede klasik iktisattan başlamak üzere iktisat teorisindeki temel yaklaşım ve metotları tanıtmakta, daha önemlisi ise Tarihçi Okul çerçevesinde gelişen Alman iktisadi anlayışını bütün çerçevesi ile ortaya koymaktadır. Hoffmann’ın metodolojik ayrımlar ortaya koyması, Almanya’daki farklı iktisadi tarafları tanıtmayı, Almanya’da iktisat eğitimi izlenen yolları göstermesi ve son olarak Darülfünunda verilecek eğitime dair önerileri dikkat çekicidir.⁸ “Almanya’da İktisat Cemiyetleri Teşkilatı” (1332/1916a) başlıklı makale de en az ilki kadar önemlidir, zira bu makale özellikle sınıf ayrımları temelinde Almanya’daki iktisadi tarafların nasıl organize olduklarını ortaya koymaktadır. Hoffmann önce tarihi çerçeveyi oluşturmuş daha sonra ise vakıflardan derneklere, ticaret birliklerinden yardım sandıklarına ve hatta dergi ve gazetelere kadar iktisadi cemiyetleri sosyal fonksiyonları ile tanıtmıştır. Almanya’da 1840’lardan 1920’lere iktisat politikaları ekseninde yapılan tartışmalar incelendiğinde bu organizasyonların her birinin ne kadar önemli bir role sahip olduğu anlaşılabilir.

Hoffmann’ın makalelerine toplu olarak göz attığımızda ise Hoffmann’ın az sayıda metnin altına imza atmış olmasına rağmen iktisat politikaları, metodolojileri ve öğretim süreçleri ile iktisadi-sosyal ilişkiler ağına dair Alman tecrübesini büyük ölçüde geç dönem Osmanlı entelektüellerine tanıttığı anlaşılabilir.⁹

7 Hoffmann’ın Türkiye’de ve Almanya’ya döndükten sonra Türkiye hakkında çıkan makalelerinin künyeleri için bkz. Dölen, 2014, s. 274–277.

8 Bu makalenin geniş bir tanıtımı için bkz. Baş, 2015, s. 356–361.

9 Hoffmann’ın “İktisat Cemiyetleri” makalesinin yayımlandığı sayıda aynı zamanda Tekin Alp imzalı İktisat Derneğini tanıtan bir metnin de olduğunu görüyoruz. İktisat Derneğinin teşekkülünde Hoffmann’ın bir etkisinin olduğunu düşünmemekle beraber, söz konusu derneğin çalışma alanı için Hoffmann’ın yazısının bir fikir sunduğu da düşünülebilir. Aynı zamanda Almanya’daki iktisadi ilişkilerden herkesten daha çok haberdar olan Tekin Alp’in söz konusu derneği kurarken Almanya’daki muadillerini örnek almış olması da muhtemeldir.

Türk Eğitim Sistemine Dair Almanlara Ait İki Değerlendirme

Alman profesörlerin Darülfünununun reform süreci içinde İstanbul'a gelmeleri sonucunda eğitim sistemimize değinen çeşitli metinler de ortaya çıkmıştır. Hoffmann'ın Türk eğitim sistemi üzerine görüşlerine geçmeden önce burada kısaca –biri Hoffmann'dan önce, diğeri ise sonra olmak üzere– aynı konuya değinen iki kişinin makalelerine bakalacağız. Bunların ilki Weimar Cumhuriyeti döneminde Kültür Bakanı olarak da görev yapan ve birçok eğitim reformunun altına imza atan oryantalist Carl Heinrich Becker'in 1916 tarihinde yaptığı “Das Türkische Bildungsproblem” [Türk Eğitim Meselesi] başlıklı konuşmadır. Becker takriben 1900 yılında Osmanlı topraklarını gezmiştir, fakat söz konusu konuşmayı gözlemlerine dayanarak mı yoksa yazılı kaynaklara başvurarak mı yaptığı belli değildir. Kayzer II. Wilhelm'in doğum günü şerefine verilen bu konuşmaya bakıldığında Becker'in Birinci Dünya Savaşı'nın askeri ve siyasi etkilerini de tamamen üstünde taşıyarak Almanya'nın güneydoğuya doğru genişlemesini övdüğü görülür. Kültürel açıdan bakıldığında ise Almanya'nın görevi “askeri olarak uyanmış ama kültürel yönden uyuyan Doğu”yu harekete geçirmektir (Becker, 1916, s. 8). Üstelik söz konusu olan yeni bir devlet değil, kadim ve yüksek kültüre sahip bir toplumdur. Fakat Doğu içinde bulunduğu krizden nasıl çıkacaktır? Burada eğitim meselesi iktisadi ve siyasi meselelerden daha önemlidir, zira bu Doğu'nun ruhu ile direkt ilgilidir. Becker bu problemi basit bir şekilde Almanya'daki kültürel yapıyı Doğu'ya aktarmakla çözmenin mümkün olmadığını farkındadır. Osmanlı'nın kültürel ve siyasi yapısının farklılığını gözlemleyebilmektedir. Azınlıkların kültürel olarak Batı ile bağları olduğuna vurgu yaparken, “Osmanlı'nın içindeki Müslüman çoğunluk Avrupa'nın modern eğitimine nasıl yetişecek?” diye sorar (s. 10). Üstelik bu soru yalnızca 15-16 milyonluk Osmanlı Müslüman nüfusunu değil Afrika'dan Asya'ya 200 milyonu bulan bütün Müslümanları ilgilendirmektedir. Becker'in yaklaşımının büyük ölçüde zihniyet problemini ortaya döktüğü söylenebilir. Üstelik bugün oryantalizm başlığı altında eleştirilen birçok hususun Becker'in metninde de olduğu görülebilir. Siyasi açıdan Osmanlı'nın despot yönetiminden söz eden Becker, özgür insanın özgür bir devlet içinde yetişebileceğini söyler. Zihniyet-bilim ilişkisi yönünden ise İslam'ın şekillendirdiği Müslüman zihni ile modern bilim zihni arasında büyük bir mesafe vardır. Fakat Tanzimat'la beraber gerçekleştirilen reformlar biçimin öz yerine koyulduğunu göstermektedir. Bu yüzden reformların sunduğu çözümler yüzeysel kalmıştır. Becker Doğu'nun tabiat bilimleri temelli teknik gözlem yönteminin yanı sıra tarihçi-eleştirel yöntemi de esas alması gerektiğini söylemekte ve bu ikincisinin ilkinin göre daha zor olduğunu belirtmektedir. Almanların yapması gereken bunları direkt Türklerle aktarmak değil, Türk meslektaşları ile beraber çalışarak onların bunu keşfetmelerini sağlamak olmalıdır. Fransızlar, İngilizler ve Ruslar kendi siyasi çıkarları çerçevesinde hareket ederken yalnızca Almanlar objektif bir şekilde hareket ederek temelden yukarıya doğru bir gelişimi teşvik edebilirler (s. 25–26). Becker'in güçlü bir Türkiye'nin ancak bu yolla inşa edileceğini vurgulamasının ardında, Almanya'nın güçlü bir müttefike ihtiyacı duymasının da etkisi olmalıdır.

Becker'in Türk eğitim sistemine dair ayrıntılara inmeden genel bir bakış sunan ve zihniyet meselesini öne çıkaran bu görüşleri daha sonraki yıllarda bu konuya değinen Almanların Türk eğitim sistemine bakışına bir temel oluşturmuştur. Becker'in konuşmasına ek olarak ele alacağımız diğer bir görüş ise Franz Schmidt'e aittir. Schmidt İttihat ve Terakki döneminde eğitim reformu çalışmalarına yardımcı olmak üzere Almanya tarafından görevlendirilmiş ve Osmanlı'da Maarif Nezareti'nde müşavir olarak çalışmıştır. Schmidt'in 1928 yılında yayımlanan "Vier Jahre als türkischer Schulreformer" [Türk Eğitim Reformcusu Olarak Dört Yıl] başlıklı makalesi onun 1915-1918 yılları arasındaki gözlemlerine, kurduğu bağlantılara ve faaliyetlerine dair bilgiler içermektedir. Schmidt, Becker'in bakışının aksine bizzat faaliyetlerin içinden konuşur. İlköğretimden yükseköğretime dönemin şartlarına dair ayrıntılı bilgiler verir. Schmidt daha makalenin başında asıl amacının Almanya'nın kültür alanındaki gücünü artırmak olduğunu gizlemez. Bununla beraber asıl yapılması gereken, Becker'in de vurguladığı üzere, kaba bir kurumsal aktarım değildir, Türklerin kendilerine özgü siyasi ve kültürel temelleri dikkate alınmalı ve "Alman pedagojik anlayış ve deneyimlerinin yardımıyla Türkiye'nin organik gelişmesi" sağlanmalıdır (Turan, 1998, s. 210). Bununla beraber eğitim alanındaki Fransız etkisinin kırılması gerektiğinin de altını çizer. Schmidt yapılan yoğun çalışmalara rağmen özellikle savaş şartlarının birçok gelişime engel olduğundan yakınır ve özelde Darülfünundaki reform çabalarının ne Darülfünun açısından önemli sonuçlar doğurduğunu ne de profesörler için memnuniyet verici olduğunu söyler.

Becker'in konuşması eğitim sistemine dair genel bir tablo çizmekte, Schmidt ise alanın içinden yapılan çalışmalara dair ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Fakat meseleye akademik eğitim çerçevesinden yaklaşıldığında ikisinin de konuya bilimsel yöntem ve araçların geliştirilmesi yönünden bakmadığı görülür. Becker'in zihniyet analizi ve Schmidt'in kurumsal ve teknik şartları oluşturma çabaları bunun için yeterli değildir. Böyle bir bakış açısını ise bizzat Darülfünunda müderrislik yapmış olan Friedrich Hoffmann'ın, Almanya'ya dönmesinin hemen ertesinde kaleme aldığı bir makalede bulmak mümkündür. Hoffmann'ın makalesi birçok yönden söz konusu yıllardaki yüksek eğitim sisteminin yapısına dair çok daha düşündürücü görüşler ortaya koymaktadır.

Friedrich Hoffmann'ın Türk Yüksek Öğretimine Dair Görüşleri

Hoffmann'ın 1919 yılında yayımladığı makalesi aslına bakılırsa temelde Osmanlı'daki İktisat ve Hukuk öğretimine odaklanmaktadır. Zaten makalenin başlığı "Türk Yüksek Okullarında İktisat ve Hukuk Eğitimi" [*Die Pflege der Wirtschafts- und Rechtswissenschaft an türkischen Hochschulen*] şeklindedir. Bu makaleden bir künye olarak söz eden eserler bulunmakla beraber daha önceden herhangi bir yerde içeriğine değinildiği görülmemiştir. Meseleyi Osmanlı'da 19. yüzyıldan itibaren eğitimin modernleşmesi yönünde geniş bir perspektiften ele alış şekliyle makale bütün yükseköğretim tarihimize dair dikkat çekici fikirler ortaya koymaktadır.

Hoffmann makalesine Becker'in yukarıda andığımız konuşmasına referansla başlar: Bilim dine ve formel-rasyonel bir mantığa bağlı bir şekilde, yani skolastik anlayışla gelişemez. Din tarihsel gözlemin üstünü örter, kültürel ve iktisadi akışın anlaşılmasını engeller. Ancak dinin bu rolü engellendiği takdirde bir atılımdan söz edilebilir. Bu çerçevede Osmanlı'da formel mantığa dayanan disiplinler dışındaki bütün alanlar ölü hale gelmiştir. Hoffmann'ın bu tespiti tek başına bir anlam taşımaz; buna ek olarak “rasyonalist, soyut, mantık dışı ve bilime yabancı” olarak nitelediği yöntemin karşısına “tabiatın ve hayatın gerçeklerini, tarihsel akışı, insan varoluşunun tarih temelinde kavranışını” dikkate alan tarihçi-eleştirel [*historisch kritischen*] yöntemi koyar (Hoffmann, 1919, s. 1).

Burada Hoffmann'ın “tarihçi-eleştirel” olarak tanımladığı yöntem üzerinde durmak önemlidir, zira bu yöntem Hoffmann'ın Türk eğitimine olan bakışını bütünüyle belirler. Tarihçi-eleştirel yöntem aslına bakılırsa Hoffmann'ın içinde yetiştiği tarihçi geleneğin ta kendisidir. 19. yüzyılın başından itibaren Almanya'da dilbilim, tarih ve hukuk gibi çeşitli alanlarda belirleyici bir etkisi olan tarihçi yöntem, 1840'lardan itibaren ise Alman Tarihçi İktisat Okulunun inşasını sağlamıştır. Tarihçi iktisat geleneği soyut, evrensel ve insanı sınırlı (tamahkâr) tabiatıyla tanımlayan hiçbir teoriyi (özelde İngiliz klasik iktisadını) kabul etmez. Her toplumun kendisine özgü özel şartları mevcuttur. Bu durumda öncelikle empirik araştırmalarla mevcut durumun ve tarihsel gelişimin tespit edilmesi gerekir. Bu yöntem tündengelim karşıtı tümevarımı koyar. İstatistik en önemli metodolojik araçlardan biridir. Topluma dair bütün bu araştırma sürecinden sonra ancak genelleme sosyal düşüncelere ve ilkelere varılabilir. Üstelik söz konusu düşünce ve ilkeler yine ancak ele aldığı toplumun sınırları içinde geçerlidir ve süreç içinde değişmeye açıktır.¹⁰

Hoffmann'ın Alman tarihçi geleneğine sadık bir akademisyen olarak konuştuğu hem yukarıda değindiğimiz diğer metinlerinde hem de bu makalede yakinen gözlemlenebilir. Üstelik Hoffmann'ın eleştirileri yalnızca “hiçbir gözleme ve fikre dayanmayan kitabî öğrenim” (s. 1) temelinde işleyen medreseye değil, aynı zamanda Tanzimat sonrasında ortaya çıkan yeni kurumlara da yöneliktir. Aslında mevcut şartların Osmanlı eğitim sistemini ister istemez yeni bir duruma sürüklediğini belirtir. Tanzimat'la birlikte eğitim sisteminde yeniliklere gidilmek istenmiştir; fakat teoloji, tabiat bilimleri, filoloji ya da felsefenin aksine sadece hukuk bu yenilenmeyi gerektirecek sosyal sebepleri haizdir. Avrupa toplumlarının iktisadi yapıları ile karşılaşma ve Osmanlı'nın iktisadi yapısında görülen değişimler hukukta bazı değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Buna göre sosyoekonomik ve siyasi şartlar eski teolojik ve manevi kaynaklara dayanan hukuk yerine iktisat temelli, küresel ve Avrupaî yeni bir hukuku gerektirmiştir. Bu motivasyonla Fransız etkisi altında, Paris Hukuk Fakültesinin sunduğu İktisat ve Hukuk programları esas alınır. Fakat bu durum, eğitim

¹⁰ Tarihçi İktisat geleneğinin doğuşu ve gelişimi için bkz. Baş, 2015.

alanında Osmanlı'nın yabancıların (Fransızların) kendi toplumsal koşullarını esas alan araştırmalarının sonuçlarını aynen kendi eğitim kurumlarında uygulamasına yol açmıştır. Hoffmann bunun avantaj ve dezavantajları olduğunu belirtir. Avantajı pragmatiktir: Araştırma için hazır olmayan hocalar ders verebilecek, bunun yanında öğrenciler ise sürekli gözlem altında tutulacak ve devletin verdiği görevlere yönelik olarak eğitileceklerdir. Dezavantajı ise bu pragmatik yararlılardan daha derindir: Öğrenciler tarihe ve kendi toplumlarının gerçeklerine yönelmedikleri için ve zaten yatakhane kalmak suretiyle okul dışı ile bağları zayıf olduğundan bilimin mantığını anlamadan sadece ezbere yöneleceklerdir (s. 4).

Hoffmann'a göre öğretim programlarında taklitçilik ve Fransız etkisi bütün zararlarıyla II. Meşrutiyet dönemine kadar gelmiştir. Şüphesiz burada Fransız ve Alman gelenekleri arasındaki rekabete dayalı bir itiraz da söz konusudur: Fransızların pozitivizm temelli bilim anlayışı karşısında Almanların tarihçi anlayışı ve yine Fransız kitaplarındaki klasik politik iktisada karşı tarihçi iktisat. Üstelik Hoffmann Osmanlıların Fransa'dan ithal edilen bu bilgileri en kaba şekilde aldıklarını söylemektedir. Mesela liberalizm Fransız kitaplarından öğrenilirken Fransız geleneğinde iktisadi alanda devlete verilen önem göz ardı edilmiştir (s. 23). Bunun ötesinde ise asıl sorun şüphesiz teori-pratik birliğinin sağlanamamasıdır. Teori-pratik farklılaşması, Hoffmann'ın Türk eğitim sisteminin modernleşmesine yönelik getirdiği en önemli eleştiridir. Eğitim alanındaki bütün yetersizlikler, taklitçi anlayış ve hatta bürokrasinin devlet içindeki hâkimiyetini devam ettirmesi teori ile pratik arasındaki bir kopukluğun eseridir.

Teori-pratik kopukluğuna iki açıdan yaklaşmak mümkündür. İlki teorinin pratiğe uygulanmasındaki eksikliklerdir. Kâğıt üzerinde eğitim ne kadar iyi ve modernleşme yönünde yasalar ne kadar yeterli olursa olsun, bunlar pratiğe geçirilmediği sürece modernleşmeden herhangi bir fayda ummak da mümkün değildir. Hoffmann birçok yerde gerekli bilgiler mevcut olmasına rağmen ortaya çıkan sonuçların gerçeklikten ne kadar kopuk olduğunun altını çizerek Mülkiye kurulduğunda iyi bir müfredata sahiptir, Osmanlı bürokratları birçok konuda bilgi sahibidirler ya da çok gelişkin yasalar çıkarılmıştır. Ama söz konusu yeni bilgiler pratik ile sınırlanmaz, dolayısıyla tatbik edilmesi de mümkün değildir. Hoffmann eğitimin yalnızca kitaplara bakarak gerçekleştirilemeyeceğine, gerçeklerle karşılıklı ilişki içinde gelişmesi gerektiğine dikkat çekerek "kitaptan öğrenilemeyecekler eksikti" (s. 9) yorumunu yapar. Dolayısıyla eğitim yüzeysel kalır ve teolojik kaynaklara dayanmaya devam eder, bürokraside ise yasaların hükmü geçmediği için "bürokratik irade" sürer (s. 6).

Teori-pratik kopukluğundaki ikinci nokta ise pratik ile uyumlu bir teorinin geliştirilmesidir. Eğitim sistemindeki asıl aksamalar buradan kaynaklanır. Teorinin pratiğe uymaması, Batı'nın eğitim sisteminin aynen taklit edilmesinden ileri gelir. Sosyal gerçeklikleri dikkate alan bir düşüncenin ortaya çıkamaması ise temelde metodolo-

jik-epistemolojik bir eksiklik. Yani yeni bir eğitim anlayışının sistemleşememesi ile ilgilidir. Darülfünundaki reform çabaları da bu noktada tıkanır. Örneğin, 1912 sonrasında Hukuk Fakültesinden yapılan düzenlemeler sonucunda “saf bilimsel” (s. 12) bir anlayış getirilebilmiştir. Bununla eski geleneğin yerine, yasaların kültürel-iktisadi durumlar ve tarihsel akış ile olan ilişkilerine ve Avrupa’daki yasalarla karşılaştırılmalarına dayanan bir anlayış getirilmek istenir. Fakat mevcut şartlar teori ile pratiğin örtüşmesini sağlayacak bir eğitim yapısını beraberinde getirmez.

Bu noktada Darülfünunda, Hoffmann’ın arzuladığı şekliyle toplumu zaman ve mekânda derinlemesine inceleyen ve buradan hareketle düşünce üreten bir eğitimin verilmemesinin önündeki engelleri irdelemek gerekir. Hoffmann’a göre Darülfünunda atılan adımlar olumlu yöndedir: İlk defa Darülfünunun özerkliği sağlanmış, ders programları düzenlenmiştir. Hatta yurtdışından gelen öğrencilerin de Darülfünunun teşekkülüne katkı sağladıklarını belirtir. Hoffmann Almanya’daki önyargıların haksız olduğuna işaret ederek, Darülfünunun tam bir okul karakterini sergilediğini söyler. Fakat bütün bunların yanında geçmişten gelen bazı teamüller Darülfünun içinde tam anlamıyla bir üniversite eğitimi verilmesinin önüne geçmektedir. Hoffmann ilk olarak hocaların durumunu ele alır. Darülfünunda hocalık yapan isimlerin mesleklerini memurluğa paralel olarak yürütmele-ri bilimin bağımsızlığını kötü yönde etkilemektedir. Bunun yanında Hukuk Fakültesindeki müderrislerin Almanya’daki ordinaryüslerle aynı seviyede olmalarına rağmen, Alman meslektaşlarına benzer bir eğitimden geçmediklerinden yakındır. Bunların çoğu devlet memurluğu ya da avukatlık gibi serbest mesleklerden gelmişlerdir. Hiçbiri bir Avrupalı ya da Amerikan üniversitede doktora çalışması yapmamış, unvanlarını almak için herhangi bir bilimsel çalışma gerçekleştirilmemişlerdir. Yurtdışında okuyarak diploma sahibi olanlar ise hatta üniversite onlara bir diploma vermemiş olsa bile hemen müderrisliğe yükseltilmektedirler. Üstelik bu müderrislerin bir kısmı sadece ders notlarını oditoryuma yollarlar, asistanları da bu notları öğrencilere okur. Bununla birlikte ders materyalleri yetersizdir, yardımcı bilimsel materyaller bulunmamaktadır. Bütün bunların üstüne bir de savaş koşullarının üniversite eğitimi ve öğrenciler üzerindeki kötü etkisini eklemek gerekir (s. 22).

Darülfünunda tesis edilmek istenen yeni sistemin tam olarak işlerlik kazanamamasının ardında ise aslına bakılırsa daha derin ve zihni bir sorun vardır. Hoffmann tarihsel derinliği kavrayamamış olanlar kurdukları düzenin meyvelerini hemen toplamak isterler yorumunu yapar (s. 22). Türk yüksekokulları için de bu durum geçerlidir. İktisat ve hukuk alanında hemen değişim öngörülmüş, bunların halk ve devlet üzerinde hemen etki göstermesi beklenmiştir. Beklenen etkiler görülemeyince de yeni kurulan sisteme dair şikâyetler başlamış ve yeni arayışlara yönelinmiştir. Hatta eski sistemin hiç de kötü olmadığı, en azından devlet için işe yarar memurlar yetiştirdiği belirtilmiştir.

Görüldüğü üzere eğitim sistemindeki teori ile pratik arasındaki uçurumun ardında iki temel problem yatmaktadır. İlki, Osmanlı’nın Batı’dan kültürel aktarımla gerçek-

leştirmeye çalıştığı modernleşme atılımının kendi sosyal yapısı ile uyumsuzluklarından kaynaklanan tarihsel gerginliklerdir. İkincisi ise eğitim-öğretim için gerekli bina, öğretmen, temel eğitime sahip öğrenci, ders materyali vb. teknik olarak nitelenebilecek yetersizliklerdir. Üstelik Hoffmann'ın çizdiği tabloda teori ile pratik arasındaki uçurumun eğitim alanıyla sınırlı olmadığı, modernleşmenin yaşandığı bütün alanlara sıçradığı görülür. Eğitim bir anlamda modernleşme sürecinin kalbi hükmündedir. Burada yaşanan sıkıntı özellikle devletin işleyişine etki eden farklı birimleri de hükmü altına alır. Bunun en açık örneği yine Hoffmann'ın makalesinde bulunur. Eğitim süreçlerinden geçen yeni memurlar, memuriyet hayatlarına başladıklarında okulda öğrendiklerinin hayatın gerçeklikleri içinde işlemediğini görürler (s. 23). Bu özellikle iktisadi hayat için geçerlidir. İktisat teorisi, tarihsel koşullara ve mevcut ilişkilere dair sosyal araştırmalar yapılmadığı sürece toplumun ihtiyaçlarını karşılamaktan da uzak kalacaktır.

Hukuk Mektebi, Mülkiye Mektebi ve Hukuk Fakültesi Öğretim Planları

Friedrich Hoffmann'ın makalesinin bir önemi de Darülfünun Hukuk Fakültesi, Hukuk Mektebi ve Mülkiye Mektebine dair öğretim planlarını bize sunmasından ileri gelmektedir. Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi süreci içinde çeşitli okullarda yıldan yıla farklılaşan öğretim planları kullanılmış, bu öğretim planları içinde dersler yine yıllara göre değişiklik göstermiş ve hatta bazı öğretim planları hazırlanması rağmen hayata geçirilememiştir. Söz konusu öğretim planlarının bir kısmına çeşitli kaynaklardan ulaşılabilmekle beraber, çoğu döneme dair bilgimiz ancak sınırlı düzeydedir. Hoffmann makalesinde bize üç farklı döneme ait öğretim planı sunarak söz konusu dönemlerdeki eğitime dair önemli ipuçları vermektedir.

Hoffmann'ın verdiği ilk program, 1874 yılında kurulan ve 1876 yılında ise nizamnamesi oluşturulan Hukuk Mektebine aittir.¹¹ Nizamname'de 4 yıllık bir öğretim öngörülmüş, verilecek derslerin isimleri verilmiş ve dört yıllık eğitimin ardından öğrencilerin doktora sınavına gireceği belirtilmiştir. Şüphesiz 1870'lerden 1910'lara Hukuk Mektebi içinde de birçok değişiklik söz konusu olmuştur. Ders planları noktasında Dölen (2009, s. 143) 1870'lerde Nizamname'de söz edilen derslerden oluşan öğretim planını, İhsanoğlu (2000, s. 653) ise 1909'da II. Meşrutiyet'in ilk yıllarındaki öğretim planını bize vermektedir. Hoffmann ise makalesinde bize kısaca Hukuk Mektebinin işleyişini anlattıktan sonra, 1908 yazına kadar pek fazla değişimin yaşanmadığını söyler ve "eski rejimin (II. Meşrutiyet öncesi) son günlerine" ait olduğunu belirttiği öğretim planını bize sunar.¹² Öğretim planı şu şekildedir:¹³

11 Hukuk Mektebi, 1874 yılında Mekteb-i Hukuk-ı Sultani adıyla açılmış, fakat daha sonradan kapatılarak 1880 tarihinde Mekteb-i Hukuk-ı Şahane adıyla yeniden açılmıştır (İhsanoğlu, 2000, s. 652).

12 Hoffmann, bu ve diğer ders programlarını oluştururken Hukuk Fakültesi Devletler Hukuku müderrisi (Ahmet) Selahattin Bey'den yardım aldığı söylemekte ayrıca İktisat dersi muallimi Münir Bey'in de bazı konularda yardımcı olduğunu belirtmektedir (1919, s. 4, dp. 1).

13 Hoffmann ders isimlerini kelimesine tercüme etmediğini, mümkün mertebe Alman üniversitelerindeki derslere paralel isimler seçmeye çalıştığını belirtir. Burada verilen ders isimleri de aslında bu haliyle, tercümenin tercümesi

Tablo 1
(1908'in Hemen Öncesinde Uygulanan) Hukuk Mektebi Öğretim Planı

Birinci Yıl	İkinci Yıl
Kodifiye Edilmiş Medeni Hukuk ¹⁴	Kodifiye Edilmiş Medeni Hukuk
Ceza Hukuku	Ceza Muhakemesi Hukuku
İdare Hukuku	İdare Hukuku
Uluslararası Hukuk	Uluslararası Hukuk
İslam Evlilik Hukuku	İslam Miras Hukuku
Üçüncü Yıl	Dördüncü Yıl
Kodifiye Edilmiş Medeni Hukuk	
Ticaret Hukuku	Ticaret Hukuku
Medeni Usûl Hukuku	Gayrimenkul Hukuku
İcra Hukuku	Medeni Hukuk ve Ceza Hukuku Davalarında Üslup
Uluslararası Özel Hukuk (Kapitülasyonlar Hukuku)	İslam Kısas Hukuku
Din Vakıfları Hukuku	İslam Hukukunun Metodolojisi
İslam Hukukunun Metodolojisi	

Kaynak: (Hoffmann, 1919, s. 4–5).

Hoffmann'ın sunduğu ikinci öğretim planı ise Mülkiye Mektebine aittir. Hoffmann ilk olarak 1859'da kurulan Mülkiye Mektebinin eski programını ele alır. Ona göre eski programa “devrim öncesi mutlakiyetçi ruh” hâkimdir (s. 6). Derslerin çoğu üç sınıfta da okutulmaktadır, ancak bazı dersler belli sınıflara göre farklılaşmaktadır. Buna göre okutulan dersler arasında Kuran ve Hadis, Medeni Hukuk, İdare Hukuku, Uluslararası Hukuk, Maliye, Politik İktisat, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi, tercihe bağlı olarak Arapça, Yunanca, Ermenice ya da Bulgarca ve Tercüme, Belagat ve Resmî Üslup Talimatları dersleri bulunmaktadır. Bunların yanında ilk iki yıl İslam Hukuku ve Ahlak Öğretisi, sadece ilk sınıfta geçerli olmak üzere Gayrimenkul Hukuku, ikinci sınıfta geçerli olmak üzere Ticaret ve Ceza Hukuku ve üçüncü sınıfta geçerli olmak üzere Medeni Usul Hukuku, Ceza Muhakemesi Hukuku, Polis Hukuku ve Din Vakıfları Hukuku sayılmaktadır. Hoffmann 1908'den sonra ise söz konusu derslerin çoğaldığını ve derinleştirildiğini belirtir. II. Abdülhamid döneminde yasak olan şeyler artık konuşulabilmektedir. Bunlar arasında en başta Anayasa Hukuku gelmektedir. Aynı zamanda yeni memur anlayışına uygun olarak Coğrafya ve İstatistik dersleri de eklenmiştir. Dört yıl olarak öngörülen programa göre ilk iki yıl öğrenciler birlikte ders görecekle, ikinci yıldan sonra ise başarılı olmaları halinde üç özel bölüme ayrılacaklardır (1919, s. 6–7). Bu program Dölen'in belirttiğine göre gerçekte Emrullah Efendi tarafından Paris'teki *Ecole des Sciences Politiques et Morals* esas alınarak oluşturulmuştur. Emrullah Efendi söz konusu okuldaki beş bölümden üçünü mülki (idare), siyasi (diplomasi) ve mali olmak üzere Mülkiye Mektebinde uygulamak istemiştir (2009, s. 324). Ali Çankaya da *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*

hükümdedir. Ashına bakılırsa, mevcut döneme ait birçok ders ismi “Osmanlıca” halleriyle bilinmekle beraber, bu makalede Almanca tercümelelerinin günümüz Türkçesine tercümeleleri tercih edilmiştir. Bu tercihin ardındaki sebep, temelde bu makalenin söz konusu dönemler içinde ders planları arasında bir karşılaştırma yapmayı hedeflememesi ve ayrıca tercüme ile ders isimleri eşleştiren herhangi bir yönlendirme yapmaktan kaçınmasıdır. Bununla birlikte Hoffmann'ın programındaki bütün derslerin Osmanlıca karşılığı da mevcut değildir. Buradaki ders isimlerinin başka bir makale ile daha ayrıntılı ve karşılaştırmalı olarak çalışılmasında şüphesiz fayda vardır.

14 Mecelle kastediliyor.

başlıklı eserinde, hem 1908'in hemen öncesi ve sonrasındaki programı hem de 1913 yılında Emrullah Efendi tarafından yukarıda belirtildiği üzere Fransız etkisiyle hazırlanan programı bizlere vermektedir (1968–1969, s. 330–331, 348–350). Hoffmann'ın bize sunduğu program da 1913 yılında hazırlanan öğretim planı ile ders sayılarındaki bazı farklılıklar dışında tamamen uyuşmaktadır. Aşağıda görüleceği üzere çok gelişkin ve üzerinde ayrıca durulması gereken bu program Hoffmann'ın belirttiği üzere tam olarak hayata geçirilememiştir. Mülkiye Mektebinin 1913 yılında hazırlanan öğretim planı şu şekildedir:

Hoffmann son olarak ise bize Darülfünun Hukuk Fakültesi için öngörülen öğretim planını sunar. Hoffmann öğretim planına geçmeden önce, öncekilerden çok daha ayrıntılı biçimde, üniversite yapılanmasını aktarmaktadır. Üniversitenin ve ayrıca fakültelerin idari özerkliğe sahip oluşu üzerinde durur. Fakat Hoffmann en azından Hukuk Fakültesinde, Fakülte Kurulunun çok işlev sahibi olmadığını, zira ne müderrislerin toplantılara geldiğini ne de Fakültede alınan kararların bakanlık tarafından dikkate alındığını ekler. Daha sonradan, önceki bölümde ele alınan ders süreci ve müderrislerin ve öğrencilerin derslere alakası ile ilgili sıkıntıları dile getiren Hoffmann, 1912'den itibaren yeniden şekillenmeye başlanan öğretim planı hakkında ise olumlu görüşler dile getirir. Alman hocalar Darülfünuna geldiğinde 1912'de başlayan reform süreci tam olarak oturmamıştır. Ders programları yenilenmeye başlanmış, yavaş yavaş Fransız anlayışından uzaklaşmıştır. Hoffmann'ın en büyük vurgusu ise şu cümlelerdedir: “Öğrenciler artık kendilerini anlama'ya ve kavrama'ya alıştırmak zorundalardı, bütün malzeme onlara kesilip biçilip (son haliyle) sunulmayacaktı. Bunun dışında malzeme ele alınırken her zamankinden daha fazla uluslararası karşılaştırmalara yer veriliyor ve her şeyden önce de mekâna ve zamana dayalı görelilikler ön plana alınıyordu” (s. 17). Gerçi hâlâ Hukuk Fakültesi içinde Fransız anlayışından gelen bazı hocalar sebebiyle uyuşmazlıkların söz konusu olduğunu vurgulayan Hoffmann, yine de Fakülte içinde küçük ilerlemeler olduğunu belirtmekte ve 1915/16 öğretim planı ile 1917/18 öğretim planının karşılaştırılmasının bunu kanıtlayacağını eklemektedir. Bu son öğretim planını Tablo 3'teki hâliyle sunar.

Tablo 2 (1913 Yılında Hazırlanan) Mülkiye Mektebi Öğretim Planı	
Birinci ve İkinci Yıl	
Medeni Hukuk	
Ticaret Hukuku	
Anayasa Hukuku	
Osmanlı Hukuk Tarihi	
Politik İktisat	
Maliye	
İstatistik	
Osmanlı İmparatorluğu Coğrafyası	
Fransızca	
Arapça	
Üçüncü Yıl: İdare Bölümü	Dördüncü Yıl: İdare Bölümü
İdare Hukuku ve İdare Mevzuatı	İdare Hukuku ve İdare Mevzuatı (Özellikle Askeri Organizasyona Dair)
Anayasa Hukuku	Gayrimenkul Hukuku
Gayrimenkul Hukuku	Ceza Muhakemesi Hukuku
Ceza Hukuku	Medeni Usul Hukuku
Uluslararası Hukuk	Uluslararası Hukuk
Uluslararası Özel Hukuk	Uluslararası Özel Hukuk
Osmanlı Anayasa Tarihi	Din Vakıfları Hukuku
Politik İktisat	Veraset Silsilesi ve Vasiyetname
Maliye ve Mali Mevzuat	Politik İktisat
İktisadi Coğrafya	Maliye ve Mali Mevzuat
Din Tarihi	İşletmeler ve Tarım Tarihi
Fransızca	Din Tarihi
Arapça	Fransızca
	Arapça
Üçüncü Yıl: Diploması Bölümü	Dördüncü Yıl: Diploması Bölümü
Anayasa Hukuku	Kapitülasyonlar Tarihi
Karşılaştırmalı Ticaret Hukuku	Uluslararası Hukuk
Kapitülasyonlar Hukuku	Uluslararası Özel Hukuk
Uluslararası Hukuk	Diplomatik Hukuk ve Diploması Tarihi
Uluslararası Özel Hukuk	Konsolosluk Hukuku ve [Konsolosların] Vazifeleri
Diplomatik Hukuk ve Diploması Tarihi	Günümüzün Siyasi Meseleleri
Konsolosluk Hukuku ve [Konsolosların] Vazifeleri	Doğu Meselesi
Günümüzün Siyasi Meseleleri	Sosyal Mesele ve Günümüzün Sosyal Problemleri
Doğu Meselesi	İktisadi Coğrafya
Politik İktisat ve Sosyal Mesele	19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Tarihi
İktisadi Coğrafya	Devletlerarası Antlaşmalar Tarihi
18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Tarihi	Fransızca
Diplomatik Yazışmalar	İngilizce, Almanca, Rusça (tercihe göre)
Fransızca	
İngilizce, Almanca, Rusça (tercihe göre)	
Üçüncü Yıl: Maliye Bölümü	Dördüncü Yıl: Maliye Bölümü
Maliye	Bütçe Hukuku
Mali Hukuka Dair Kavramlar	Karşılaştırmalı Mali Hukuk
Osmanlı İmparatorluğunun Mali Organizasyonunun Tarihi	Gümrük Mevzuatı
Dolaysız Vergilere Dair Mevzuat	Dolaysız Vergilere Dair Mevzuat
Karşılaştırmalı Mali Hukuk	Dolaylı Vergilere Dair Mevzuat
Politik İktisat	Tahvil Varlıkları
Para ve Kredi	Politik İktisat
İktisadi Coğrafya	Para ve Kredi
Genel ve Kamusal Muhasebe	Muhasebe
Özel Muhasebe	İstatistik
İstatistik	Yazışmalar
Fransızca	Fransızca
Arapça	Arapça

Kaynak: (Hoffmann, 1919, s. 7-8).

Tablo 3	
<i>(1917/18 Öğretim Yılında Geçerli) Darülfünun Hukuk Fakültesi Öğretim Planı – Dersler ve Haftalık Ders Saatleri</i>	
Birinci Yıl	
Hukuka Giriş ve Hukuk Tarihi	3
Roma Hukuku	2
Medeni Hukuk	4
Ceza Hukuku	3
Devletler Hukuku	3
Uluslararası Hukuk	2
İktisat	3
İkinci Yıl	
Roma Hukuku	2
Medeni Hukuk	4
İslam Hukukunun Metodolojisi ve Genel İlkeleri	2
Ceza Muhakemesi	3
Ceza İnfaz Hukuku	3
Adli Tıp	2
İdare Hukuku	4
Uluslararası Hukuk	2
Milli İktisat	2
Üçüncü Yıl	
Medeni Hukuk	4
Avrupa Medeni Hukuku	2
İslam Hukukunun Metodolojisi ve Genel İlkeleri	2
Ticaret Hukuku	3
Ticaret Hukukunu İlgilendiren Yan Hukuklar	1
Deniz Hukuku	2
Medeni Usul Hukuku	3
Genel Kamu Hukuku	2
Uluslararası Özel Hukuk	2
Maliye ve Mali Mevzuat	3
Dördüncü Yıl: Hukuk Bölümü	
Medeni Hukuk	4
Avrupa Medeni Hukuku	2
Karşılaştırmalı Medeni Hukuk	3
İslam Hukuk Doktrinleri Tarihi	2
İslam Hukuk Dogmaları Bilgisi	1
Karşılaştırmalı Ticaret Hukuku	2
Karşılaştırmalı Ceza Hukuku	1
Adli Tıp	2
Uluslararası Özel Hukuk	2
Suç İstatistikleri	2
Dördüncü yıl: Siyaset Bölümü	
Siyaset Tarihi	4
Diplomasi Hukuku	2
Konsolosluk Hukuku	1
Devletler Hukuku	1
Uluslararası Hukuk	2
Uluslararası Özel Hukuk	2
Genel Kamu Hukuku	2
Diplomatik Yazışmalar	2
İktisat	2
Uluslararası İktisadi İlişkiler	2
Beşinci Yıl: İdare ve Maliye Bölümü	
Devletler Hukuku	2
İdare Hukuku	2
Osmanlı İdare Tarihi	2
Genel Kamu Hukuku	2
Uluslararası Özel Hukuk	2
İktisat	2
Maliye	3
Osmanlı Maliyesinin Organizasyonu ve Tarihi	1
Tarımçılık	3
İktisadi Teoriler Tarihi	2
Uluslararası İktisadi İlişkiler	2
İstatistik	1

Kaynak: (Hoffmann, 1919, s. 17-18).

Hoffmann'ın sunduğu öğretim planı, Hukuk Fakültesindeki eğitime dair farklı bir tablo sunmaktadır. Buna göre öğrenciler ilk üç yıl ortak ders almaktalar, dördüncü yıl Hukuk ve Siyaset olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadırlar. Hoffmann'ın tablosunda ayrıca beşinci öğretim yılı da sunulmakta ve bu yılda öğrencilerin İdare ve Maliye Bölümü adı altında ders aldıkları görülmektedir.¹⁵ Hoffmann öğretimin sonunda doktora sınavı yapıp yapılmadığına dair ise bilgi vermemektedir.¹⁶ Oysa bu makalede kullandığımız iki kaynaktan, yani Dölen ve İhsanoğlu'nun eserlerinde, nispeten belirsiz olmakla beraber farklı bir tablo sunulmaktadır. Buna göre Dölen *İstanbul Üniversitesi Talebe Rehberi, 1339-1340*'a referansla 21 Mayıs 1332 (3 Haziran 1916) tarihli muvakkat bir talimatname ile fakültenin *Ulum-ı Adliye ve Ulum-ı Siyasiye ve İktisadiye* olmak üzere iki bölüme ayrıldığını, her bir bölümün altında ise beş farklı zümrenin olduğunu söylemektedir (2014, s. 265–266). Dölen öğretim yıllarına dair bir bilgi vermemekle birlikte farklı bir yerde “I. Dünya Savaşı sırasında Hukuk Fakültesi'nin öğretim süresi dört yıldan üç yıla indirilmiş ve dördüncü sınıfın dersleri üçüncü sınıfa eklenmiştir. Buna karşılık bir yıllık doktora sınıfı konulmuştur” bilgisini vermektedir (2009, s. 522). Dölen'in 3+1 şeklinde sunduğu tablo Hoffmann ile uyumlu görünse de tam bir tabloya sahip olmadığımız için diğer uyumsuzluklar hakkında yorum yapmak zordur. Hoffmann'ın verdiği öğretim planı ile nispeten uyumlu bir başka tabloyu ise Fındıkoğlu vermektedir. Fındıkoğlu Türkiye'deki iktisat eğitimine dair kaleme aldığı eserinde, 1914'ten sonra yapılan düzenlemeler neticesinde Edebiyat Şubesinden iktisat derslerinin kaldırıldığını, Hukuk Şubesinde ise derslerin zenginleştiğini belirtir ve buna binaen verdiği tabloda Hukuk Şubesinin altında Ulum-ı Adliye, İktisat ve Ulum-ı İktisadiye ve Siyasiye bölümlerini sayar (1946, s. 53). Burada da aslına bakılırsa Hoffmann'ın ve Fındıkoğlu'nun bölüm isimleri birbirini tutmamakta, derslerde de farklılıklar görülmektedir. Fındıkoğlu'nun ders listesi Hoffmann'ın verdiği derslerle de uyduğu için, bu tasnifin sadece 1914-1916 arasında mı yoksa daha sonra da mı geçerli olduğunu anlamak güçtür. Bunun karşısında İhsanoğlu ise yalnız *İstanbul Darülfünunu Teşkilat-ı İlmiyesi*'ne¹⁷ referansla 1913 yılına dair bilgiler verirken Hukuk eğitiminin dört yıl olduğunu ve Hukuk Şubesinin Hukuk, Ceza, Hukuk-ı Düvel, Ulum-ı Fıkhiye ve Ulum-ı İdariye ve İktisadiye olmak üzere beş takıma ayrıldığını belirtir (2000, s. 653). Daha önceden de belirtildiği üzere Darülfünundaki öğretim planlarının ve derslerin yıldan yıla değişiklik göstermesi gerçekleştirilmek istenen reformlar sebebiyle tabiidir. Özellikle savaş yıllarının öğretim planına dair eksiklikleri Hoffmann'ın verdiği bilgilerin büyük ölçüde doldurduğu

15 Hoffmann makalede ayrıca bölümlerin dağılımına dair bir tasvir yapmadığı için bu noktada acaba bir hata mı söz konusu oldu sorusu da ortaya çıkmaktadır. Makalede beşinci yıl Roma rakamı ile “V” şeklinde sunulduğu için dördüncü yıl (IV) yerine hata ile beşinci yıl yazılmış da olabilir.

16 1908'e kadar gerçekleştirilen doktora sınavları 1908 sonrasında Emrullah Efendi tarafından kaldırılmıştır, sonradan ise ikili sınav sistemi getirilmiştir. Buna göre öğrenciler ya tüm derslerden sınava tabi tutularak “mülâzemet rütüsü” belgesini alacaklar ya da ek dersler alıp bir de tez hazırlamak suretiyle “müderrislik rütüsü” (doctorat en droit) belgesi alacaklardır (Dölen, 2009, s. 323). 1912 sonrasında bu sistem aynen devam mı etmiştir yoksa ne yönde değişiklikler yapılmıştır, tam olarak belli değildir.

17 Metnin tamamı için bkz. Dölen, 2009, s. 655–676.

iddia edilebilir, ama bu programın ne kadar uygulamaya geçirilebildiği de 1918’de savaşın sonra ermesi ve Alman hocaların İstanbul’dan ayrılmak zorunda kalmaları sebebiyle ayrı bir soru işaretidir.

Sonuç

Friedrich Hoffmann’ın İstanbul’daki çalışmaları ve Almanya’ya döndükten sonra Türkiye’deki Hukuk ve İktisat eğitimi üzerine yazdığı makalesini üç yönden değerlendirmek mümkündür: iktisat eğitimine, bilimine ve politikalarına dair tanıtıcı tutum; hukuk ve iktisat özelinde eğitimin modernleşmesine getirdiği eleştiriler ve öneriler; üniversite eğitimine dair tanıklık. Bunların ilki daha genel bir bakışla, Hoffmann’ın Darülfünuna gelen Alman müderrislerden biri olarak üniversitenin modernleşmesine yaptığı katkıdır. Alman müderrisler genel olarak öğretim planlarının hazırlanmasından enstitülerin (darülmesaiyerin) ve Darülfünun dergilerinin geliştirilmesine birçok etkileri olmakla beraber Hoffmann’ın bu noktada tam olarak ne gibi bir rol üstlendiğini bilemiyoruz. Fakat verdiği derslere ve yaptığı yayınlara bakıldığında iktisat eğitiminde Alman tarihçi iktisat anlayışının tanıtılması noktasında önemli bir rol oynadığı söylenmelidir. Şüphesiz Alman tarihçi iktisat anlayışı en azından bazı yönleri ile Osmanlı entelektüellerinin aşına olduğu bir konuydu. Daha önceki yıllarda Türkiye’de yer alan Parvus Efendi Alman eğitiminden geçmiş bir isimdi. Tekin Alp de Alman geleneği ile yakından ilgiliydi. Ama Alman iktisadi deyince konunun Osmanlı’da algılanma biçiminin daha çok devletin iktisadi hayatta oynayacağı rol olduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Fındıkoğlu bile Türkiye’deki iktisat eğitiminin II. Meşrutiyet devrindeki dönüşümünü anlatırken liberalizmden Milli İktisat’a dönüşü vurgular ve Bekçi-Devlet’in artık Baba-Devlet olarak algılandığını söyler (1946, s. 57–58). Oysa Hoffmann’ın Alman iktisat anlayışını tanıtmaya bu algının çok ötesindedir. Hoffmann’ın makalelerinde iktisat ilminin metodolojisi ve epistemolojisine dair çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Hoffmann, devletin nasıl bir iktisat politikası yürüteceğinin ötesinde, üniversitede nasıl bir iktisat biliminin yürütülmesi gerektiğine dair çok önemli noktaları vurgulamıştır. Tabii Milli İktisat üzerinde özellikle durulan bir dönemde Hoffmann’ın İttihat ve Terakki yöneticilerine devletin iktisat politikaları üzerine danışmanlık yapması da yüksek ihtimaldir.

Burada üzerinde durulması gereken ikinci nokta ise Hoffmann’ın hukuk ve iktisat eğitimi özelinde Türk eğitim sistemine yönelik değerlendirmelerinde teori ile pratik arasındaki uyumsuzluk üzerine vurgularıdır. Hoffmann’ın eleştirilerini yine metodoloji ve epistemoloji temelinde algılamak gerekmektedir. Alman tarihçi iktisat anlayışı içinde yetişmiş olan Hoffmann eğitimdeki modernleşmeyi bu geleneğin bilimsel temellerinden yola çıkarak yorumlar. Hoffmann’a göre bilimin temelinde kendi toplumuna dair araştırma yürütme, veri toplama ve daha sonra bunları bir teori haline getirme vardır. Oysa yüksek eğitimin modernleşmesi süreci içinde özellikle Fransa’dan birçok

unsur kopya edilmek suretiyle Osmanlı'da uygulanmak istenmiş ve bunların Türk toplumu ile olan bağı göz ardı edilmiştir. Sonuç olarak da, gerek bu uyumsuzluk gerekse birçok teknik hususun yetersiz olması sebebiyle, kaliteli bir yükseköğretim hayata geçirilememiştir. Ya aktarılan teori pratiğe uygulanamamış ya da pratikten yola çıkılarak teorik bir düşünce üretilememiştir. Hoffmann'ın diğer yandan ise bütün bu eleştirilerini Osmanlı'nın skolastik eğitim geleneği ile Batı'nın eleştirel bilim geleneği arasındaki bir gerilim üzerine oturttuğu unutulmamalıdır. Hoffmann bir anlamda, eğitimin modernleşmesine yönelik geri-ileri, din-bilim, medrese-mektedir tartışmalarını temel almış görülmektedir. Aradaki tek farklılık Osmanlı'ya Fransız ya da Alman bilim anlayışının aktarılmasında kilitlenmektedir. Tabii Hoffmann'ın Alman bilim anlayışının, hazır sonuçların aktarılmasının ötesinde metodoloji ve epistemolojisi ile Türk toplumun kendi bilimsel sonuçlarını üretmesine yardımcı olacağını varsaydığı da açıktır.

Üzerinde durulması gereken son nokta ise Hoffmann'ın Türk eğitim sistemi üzerine makalesi aracılığıyla üç farklı öğretim planını bize sunmasıdır. Osmanlı'da yükseköğretimin modernleşmesi süreci içinde birçok defa ders içerikleri ve öğretim planları değişikliğe uğramıştır. Bugün birçok eser dönem dönem söz konusu değişimleri ortaya koymaya çalışsa da bazı noktalarda hâlâ boşluklar bulunmaktadır. Hoffmann Hukuk Mektebi'nin hemen 1908 öncesindeki, Mülkiye Mektebi'nin 1913 yılındaki ve Darülfünun Hukuk Fakültesi'nin 1917-18 öğretim yılındaki öğretim planlarını bize vermekle, sahip olduğumuz bilgileri kıyaslama, sahip olmadıklarımız hakkında ise fikir yürütme imkânı sunmaktadır.

Bu makale çerçevesinde ele alınan Hoffmann'ın görüşleri, eğitim özelinde modernleşme tarihimize yeniden göz atma imkânı sunmaktadır. Hoffmann'ın bize hatırlattıklarının başında, farklı toplumların kurumsal geleneklerinin, Osmanlı'nın uluslararası ilişkiler içinde kurmak istediği değişken bağlar neticesinde Türk eğitim kurumları üzerinde farklı etkiler bıraktığı gelmektedir. Bu etkileri çıkar ilişkileri bağlamında okumak mümkündür, fakat konumuz açısından daha ilginç nokta söz konusu etkilerin eğitim kurumlarımızı metodolojik ve epistemolojik olarak yeniden şekillendirme kapasitesidir. Şüphesiz bu karşılıklı bir ilişkinin sonucu olarak ortaya çıkar. Yabancı eğitimcilerin etkisi Osmanlı/Türk bürokratların gözettikleri çıkarlar, kurdukları ilişkiler ve gösterdikleri reform iradesi sonucunda tam olarak gerçek yüzünü gösterir. Bu da eğitimin modernleşmesi sürecinde yabancı etkisinin bütüncül bir sosyolojisinin ortaya konulması gerekliliğine işaret eder. Hoffmann'ın makalesinin bir önemi de bize bu yönde önemli veriler sunmasından ileri gelmektedir.

Received: November 11, 2015

Revision received: March 11, 2016

Accepted: May 24, 2016

OnlineFirst: August 30, 2016

Copyright © 2016 • Istanbul University Department of Sociology

tjs.istanbul.edu.tr/en

DOI 10.16917/sd.70307 • June 2016 • 36(1) • 268–272

Extended Abstract

German Professors in the Second Constitutional Era: Friedrich Hoffmann's Thoughts on Law and Economics Education in Turkey

Muhammed Fazıl Baş¹
Yıldız Technical University

Abstract

Friedrich Hoffmann was a German economist who gave lectures at Istanbul University between 1915 and 1918. He also published articles in Turkish reviews by which he introduced German historicist economic understanding to Ottoman intellectuals and students. Besides his work in Istanbul, after his return to Germany he published a crucial article on teaching Law and Economics in the Turkish high school system. In this article, Hoffmann put forth his views on the modernization of the Turkish educational system: the basic problem being the discrepancy between theory and praxis. Furthermore, in his article, Hoffmann presented three curriculums of law education in Turkey for different periods in history, which lent specific information on the Turkish educational system in the beginning of the 20th century.

Keywords

Friedrich Hoffmann • Higher education in Turkey • Law education • Economics education •
Turkish–German educational relationships • Istanbul University

¹ **Correspondence to:** Fazıl Baş (PhD), Humanities and Social Sciences Department, Faculty of Arts and Sciences, Davutpaşa Campus, Yıldız Technical University, Davutpaşa Cad. Esenler İstanbul 34210 Turkey. Email: fazilbas@gmail.com

Citation: Baş, F. (2016). German professors in the second constitutional era: Friedrich Hoffmann's thoughts on law and economics education in Turkey. *Turkish Journal of Sociology*, 36, 268–272.

Economist Friedrich Hoffmann was one of the German professors who lectured at Istanbul University (*İstanbul Darülfünunu*) between 1915 and 1918. German professors were appointed to several departments of Istanbul University in a German–Turkish collaboration program to reform the Turkish educational system. Although German professors constituted crucial structures (institutions, faculty reviews, or organization of courses) and also collaborated with the government on several issues, this collaboration program had to end because of the defeat of the Ottoman Empire and Germany in the First World War and because of the occupation of Istanbul by the Allied powers in 1918.

Born in Kiel in 1880, Hoffmann graduated from the universities of Kiel and Berlin. In 1907 he completed his dissertation thesis in economics. Later, he worked in several universities and institutions as instructor and director until 1915. His dissertation and other writings show us that he was a typical German professor of economics in line with the German Historical School. During the years of the First World War, when the Ottoman Empire was being ruled by the Union and Progress Party (*İttihat ve Terakki Fırkası*), the Turkish economic policy was shifting from classical English–French liberal *laissez-faire* economics to the understanding of National Economy (*Milli İktisat*) Doctrine. Ottoman intellectuals evaluated National Economy Doctrine as a peculiar way of thinking by which the German nation had reached economic progress throughout the 19th century. In their minds, this doctrine would also help the Ottoman Empire to advance in economic and industrial areas. Therefore, Hoffmann was expected to not only contribute to the endeavors of reformation in Istanbul University but also to show guidance for this newly appearing economic policy in the Ottoman Empire.

With these tasks, Hoffmann began to study at the Faculty of Law. He was giving lectures concerning economics. Besides his work at the faculty, he wrote also four articles presenting the economic understanding of German academies. Three of the articles were published in the Review of Faculty of Law (*Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*) and one in the Review of Economics (*İktisadiyyat Mecmuası*). The latter was being directed by Tekin Alp, one of crucial advocates of National Economy policies. It is obvious that Hoffmann was fulfilling a semi-official task with his published articles in the aforementioned reviews, to introduce a German historical understanding of economics.

After his return to Germany, Friedrich Hoffmann also published an article entitled “Education of Law and of Economics in Turkish High Schools” (*Die Pflege der Wirtschafts- and Rechtswissenschaft an türkischen Hochschulen*). In his article, Hoffmann was focusing on the historical progress of law and economics education in Turkey starting from the midst of the 19th century. In fact, there have been two other texts written by German scholars about the Turkish educational system. C.H. Becker delivered a speech in 1916 entitled “The Issue of Turkish Education,” which focused on the problem of mentality. He indicated the difference and division between the

mentalities of the West (Europe) and East (Islam) and emphasized that Germany has the burden of helping Turkey by developing the education system. F. Schmidt, however, gave detailed information in his report of “Four Years as Educational Reformer in Turkey” about the Turkish educational system from primary to high school. Schmidt was the advisor of the Minister of Education in Turkey between 1915 and 1918 and his role was essential in helping the Turkish education system progress from bottom to top. Therefore, his report, published in 1918, was a first-hand testimony of the Turkish–German educational relationships in this era.

Apart from these two examples, Hoffmann’s article, written in 1919, introduces the core issues of Turkish modernization in education with special attention to law and economics. He describes how step-by-step modernization attempts progressed, which schools were founded, how their curriculum was shaped, which obstacles were encountered, and whether they failed or not in their aim of educational modernization. At first glance, it is obvious that Hoffmann sets a discrepancy between the pre-modern educational system of Ottoman society and the modern educational mentality of the West. Accordingly, the role of religion was primary in the Ottoman educational system, and created a “rationalist, abstract, irrational, and anti-scientific” method. Hoffmann proposed in response “the historical–critical method,” which conceived “the realities of life and nature by historical evaluation of human existence” (Hoffmann, 1919, p. 1). Indeed, Hoffmann’s emphasis on the historical-critical method was a reflection of the methodological understanding of the German Historical School that appeared and developed mostly in the 19th century. The Historical School was opposed to the English–French understanding of economics, which conceives societies as well as human beings as universal, in other words regardless of their historical being. So, with his emphasis on the historical-critical method, Hoffmann was actually offering the German scientific methodology.

Hoffmann emphasized that Ottoman high schools mostly lacked the aforementioned methodological mentality. Though the curriculum was advanced, at least in certain periods, the students were not encouraged to observe the realities of their own society and to later develop a peculiar social thought. Instead, the outcomes of foreign (namely French) scientific research, which were based on their own social realities, had been copied and implemented upon Turkish society. In fact, the main focus of Hoffmann in his article was the discrepancy between theory and practice. He was arguing that neither the theoretical approaches copied from abroad could be implemented nor a peculiar theory on social realities could be developed. This was because that Ottoman bureaucrats and scholars did not take into consideration the very importance of historical peculiarity of their own society. They were impatient and desired immediate outcomes.

Another importance of Hoffmann’s article is that it introduces three curriculums of law education for three different academic years. Law education had been deli-

vered since the mid-19th century by different schools in Ottoman society, and their curriculums changed constantly. Some of these curriculums are known by us, but we have just little knowledge of others. Hoffmann gave us the curriculums of the Jurisprudence School (*Hukuk Mektebi*) just before 1908, the Civil Service School (*Mülkiye Mektebi*) in 1913 and the Faculty of Law in 1917/1918. In particular, the Faculty of Law curriculum delivers new information about the courses taught in this period, whereas the other curriculums give us the opportunity to make comparisons with those given by other sources.

Friedrich Hoffmann's presence in Istanbul and his article about law and economics education in Turkey can be evaluated from three aspects. First, Hoffmann introduced to Ottoman bureaucrats, scholars, and students new methodological approaches regarding economics as a science and policy. Second, he introduced certain critiques on modernization of education in Turkey. Lastly, he introduced his testimony of educational and bureaucratic procedures and of social and political relationships in the Second Constitutional Era.

Kaynakça/References

- Aynî, M. A. (2007). *Darülfünun tarihi*. İstanbul: Kitabevi.
- Baş, M. F. (2015). *Tarihçi iktisattan sosyolojiye: Gerhard Kessler* (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Becker, C. H. (1916). *Das Türkische Bildungsproblem* [The Turkish education problem]. Bonn, Germany: Verlag v. Friedrich Cohen.
- Çankaya, A. (1968-1969). *Yeni Mülkiye tarihi ve Mülkiyeliler* (Cilt 1). Ankara: Mars Matbaası.
- Dölen, E. (2009). *Türkiye üniversite tarihi: Osmanlı döneminde Darülfünun (1863-1922)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Dölen, E. (2014). *İstanbul Darülfünun'da Alman müderrisler (1915-1918)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1946). *Türkiye'de iktisat tedrisatı tarihçesi ve İktisat Fakültesi teşkilatı*. İstanbul: Akgün Matbaası.
- Hoffmann, F. (1907). *Kritische Dogmengeschichte der Geldwerttheorien* [Critical history of economical thought of monetary theories]. Leipzig, Germany: Verlag v. C.L. Hirschfeld.
- Hoffmann, F. (1332/1916a). Almanya'da İktisat Cemiyetleri teşkilatı. *İktisadiyat Mecmuası*, 1(27), 1-3.
- Hoffmann, F. (1332/1916b). İlm-i iktisad ve iktisad-ı milli. *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1(5), 492-504.
- Hoffmann, F. (1919). Die Pflege der Wirtschafts- und Rechtswissenschaft an türkischen Hochschulen [Taking care of business and law at Turkish universities]. *Archiv für Wirtschaftsordnung im Orient*, 1/2, 1-24.
- Hoffmann, F. (1933). *Die Bündisch-revolutionäre Ideologie in der deutschen politischen Gegenwart* [The Bündisch-Revolutionary ideology in the German political present]. Greifswald, Germany: Universitätsverlag Ratbuchhandlung L. Bamberg.

- İhsanoğlu, E. (2000). *Darülfünun: Osmanlı'da kültürel modernleşmenin odağı*. İstanbul: IRCICA.
- Lüdtke, G. (Ed.). (1929). *Kürchners Deutsche Gelehrten Kalender 1928-29* [Kürchner's German scholars calendar 1928-29]. Berlin ve Leipzig, Germany: Walter de Grunter & Co.
- Klause, O. (1964). Prof. Dr. Friedrich Hoffmann. *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*. Neumünster, Germany: Karl Wachholtz Verlag.
- Killy, W. & Vierhaus, R. (Eds.) (1997). Hoffmann, Friedrich. *Deutsche Biographische Enzyklopädie* [German biographical encyclopedia] (Vol. 5, p. 117). München, Germany: K.G. Saur.
- Turan, K. (1998). Bir Alman eğitimciye göre savaş yıllarında Osmanlı Maarifi: F. Schmidt'in Eğitim Reformu Raporu. *İstanbul Araştırmaları*, 4, 199–236.
- Volbehr, F. & Weyl, R. (Eds.). (1934). Hoffmann, Friedrich. *Professoren und Dozenten der Christian-Abrechts-Universität zu Kiel* [Professors and lecturers of the University of Kiel] (pp. 61–62). Kiel, Germany: Walter G. Mühlau.